

Umbrai Laura

A főváros kommunális lakáspolitikája a II. világháború éveiben

Budapest a II. világháború előtt már lassan több mint fél évszázados harcot folytatott a lakáskérdés megoldásáért. A probléma gyökere többek közt a dualizmus kori gazdasági felfutás idején keresendő, amikor sorra alakultak a gyárak a fővárosban, ide vonzva a bevándorlók ezreit. Az építőipar ugyanakkor még ebben a prosperáló időszakban sem tudott lépést tartani a növekvő lakásigénnyel. Az I. világháborút követő években a pangó gazdasági helyzet még nehezebbé tette a lakások számának szaporítását, és ezen a trianoni határokon túlról érkező menekültek nagy száma sem sokat segített. A húszas évek második felében egy újabb gazdasági felfutásnak köszönhetően ugyan fellendült valamelyest az építőipar, de a gazdasági válság ismételten csak fokozta a problémát, amin a harmincas évek második felében újra felívelő gazdaság sem tudott számottevően enyhíteni. Ugyanis, jóllehet a lakásépítés ekkor jelentős számú kislakást (is) eredményezett, és a megelőző időszakokkal ellentétben most első ízben elegendő kiadatlan kislakás várta bérlőit, csakhogy ezek nagy többsége modern házakban létesített garzonlakás volt, amelyek bérleti díja meghaladta a kisebb, de sok esetben még a középegzisztenciák lehetőségeit is. Összességében tehát elmondható, hogy a 19. század második felétől a főváros nagyon komoly lakáshiánnyal küzdött, amely elsősorban a kislakások terén jelentkezett. Ezt az állításunkat még annak a ténynek az ismeretében is fenn kell tartanunk, hogy a statisztikák rendre igazolják: minden esetben messze az egy-két szobás lakásokból építették a legtöbbit a vállalkozók, sőt általánosságban is igaz, hogy Budapest lakásállományának nagyjából a kétharmadát a kislakások tették ki, ami európai szinten is kiemelkedő volt.¹

Az állandó lakáshiány előbb-utóbb cselekvésre készítette a hatóságokat, amit a gondoskodás eszméjének terjedése mellett a század eleji lakómozgódások is sürgettek. Budapesten az első kislakásakcióra az 1910-es évek elején, Bárczy István polgármestersége alatt került sor, amikor városzerte több mint ötezer, javarészt egy- vagy kétszobás lakás létesült három-négyemeletes bérházakban, illetve maximum kétszintes házakból álló kislakástelepeken. Ezzel a kezdeménnyel egyébként Európa élvonalába kerültünk, mert ilyen aranyú, valóban a piaci viszonyokba beavatkozó hatósági építkezésekre nemigen találni példát.² A fővárosi investálást állami beruházás is kiegészítette, hiszen ekkor kezdték el építeni a két világháború közötti időszakban befejezésre kerülő Wekerle-telepet

¹ Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve III. kötet 36; Umbrai 2008: 17–18.

² Umbrai 2008: 50–59.

is. A világháborút követően, bár folyamatosan tervezték a szociális bérlakások számának bővítését, a mostoha hitelkörülmények miatt építkezni csak a kormány tudott. Ekkor létesültek a később hírhedtté váló barakktelepek, amelyek közül a Mária Valéria-telep lett a legismertebb, illetve több fővárosi kislakástelep nyert állami beruházás formájában kiegészítést, és tudunk jó néhány központi pénzből épült bérhárról is. Állami befektetés eredményeként 1925-ig valamivel több mint 400 bérházi lakás és 4300-at is meghaladó telepi kis- és barakklakás létesült. A Wekerle-telep lakásait is hozzászámolva, ez a szám eléri a kilencezer állandó hajlékot. Az 1920-as évek második felétől ugyanakkor a kormányzat felhagyott az építkezésekkel, és innentől kezdve már csak hitelekkel támogatta a főváros ez irányú szerepvállalását.

1. táblázat

A budapesti hatósági kislakásépítések 1909 és 1944 között³

Az építkezés ideje és típusa	Egy-szobás	Két-szobás	Három-szobás	Négy-szobás	Összes lakás
1909–1913: fővárosi bérház	1008	751	304	40	2103
1909–1913: fővárosi kislakástelep	2830	91	8	–	2929
1919–1924: állami bérház	121	180	81	24	406
1919–1925: állami barakk- és kislakástelep	2306	1899	90	19	4314
1925–1929: fővárosi bérház	2236	1327	323	23	3909
1926–1938: fővárosi szükséglakások	2025	–	–	–	2025
1933–1939: városszéli telep	240	–	–	–	240
1938–1944: fővárosi bérház	2821	110	–	–	2931
1940–1943: fővárosi átmeneti kislakástelep	1719	–	–	–	1719
Összesen	15 306	4358	806	106	20 576

A következő nagyobb eredményt hozó kommunális építkezésre Budapest 1925–1929 között vállalkozott, amikor közel négyezer lakást létesített bérházakban. Telepi építkezésre ekkortól már csak szükséglakás formájában került sor, amelyekből 1933-ig ezer épült fel.⁴ A gazdasági válság következtében a városi beruházások is leálltak, s mindössze egy városszéli telep építkezései kezdődtek el, amelyek az 1940-es évek elejéig tartottak. Az 1930-as évek végén ismét

³ A beruházások részletes adatait lásd Umbrai 2008: függelék. A táblázat adatai kiegészítendő a Wekerle-telepi építkezéssel, ahol összesen 4140 egy-, két- és háromszobás lakás létesült (Körmöczy 1980: 146, 150–151; László 1926: 18).

⁴ A harmincas évek végén már a legtöbb szükséglakást is négyemeletes házakban létesítették (a Gubacsi úton – Dzsumbuj, illetve a Bihari és a Hős utcában). Az 1940-es években épült ugyan néhány földszintes telep, de ezek lakásait már nem a szükséglakások, hanem az átmeneti telepek hajlékai közé sorolták (Umbrai 2008: 252–254, 304–314).

komolyabb vállalkozásba kezdett a főváros, ennek eredményeként közel három-ezer lakás létesült a világháború lezárultáig. 1945-ig ebből 72 darab a Magdolnavárosi (ma Angyalföld) telepen épült fel, amely építkezés – ha nem is az eredeti elképzelések megvalósításával – 1950-re nyert befejezést⁵ egy a kor viszonyaihoz képest nagy lakótelep-komplexum formájában.⁶

KISLAKÁS, SZÜKSÉGLAKÁS ÉS EZEK KEZELÉSE

Mielőtt rátérnénk a főváros háborús kislakás-politikájának ismertetésére, mindenképpen szükséges néhány fogalom tisztázása. Az első rögtön a szociális, korabeli szóhasználatnál élve olcsóbérű kislakás. E megnevezés alatt olyan egy-, két-, maximum hámszobás lakást értettek a kortársak, amely hatósági beruházással készült, és a piaci társaiénál általában alacsonyabb lakbére ellenére is jobb felszereltségű volt. Többségükben egyre gyakrabban fordult elő WC, sőt már a fürdőszoba sem számított ritkaságnak a többszobás lakások esetében, a zuhanyfülke kialakításának lehetősége pedig mindegyikben megvolt. A kislakások építésekor már a kezdetektől megfigyelhető volt a hatóságok azon törekvése, hogy egyaránt létesüljenek jobb minőségű, magasabb bérű, fővárosi vagy állami tisztviselők számára is elfogadható lakások, illetve a szegényebb néprétegek számára, szintén önköltségi bérkalkuláción alapuló, egészséges szoba-konyhás telepi hajlékok.

A kislakások mellett külön kell foglalkozni az úgynevezett szükséglakásokkal is, amelyeket eredetileg azzal a szándékkal építettek, hogy legfeljebb néhány hétre ideiglenes hajlékot biztosítsanak a bérfizetés elmaradása, esetleg járványok miatt kilakoltatott családok számára. Ilyen barakklakásokat már az 1880-as évektől emelt a főváros, és azok létesítését – közérdekre hivatkozva – még a piaci viszonyokba való beavatkozástól ódzkodók is támogatták. Más kérdés, hogy az eredeti szándéktól eltérően ezek a lakások állandó hajlékká válva pillanatok alatt bekerültek a rendes lakásforgalomba, mivel a városvezetés – valószínűleg ingadozó kihasználtságuk miatt – nem ragaszkodott az ideiglenes benntartózkodás ellenőrzéséhez. Az I. világháborút követően a szükséglakásokat már csak minőségbeli kialakításuk különböztette meg a kislakásoktól.⁷

Az 1930-as évek közepén az állam az általa létesített bérlemények kezelését a fővárosnak adta át, ami az addigra tönkrement barakktelepek miatt hatalmas teherként nehezedett a városvezetésre. Ekkor döntött a főváros a már említett újabb építkezések megindítása mellett. Ezzel egy időben megváltozott a kis- és szükséglakás fogalma is. Korábról ismerünk spontán kialakult nyomortelepeket

⁵ Körner – Nagy 2006: 227.

⁶ A főváros kommunális lakásépítő akcióiról bővebben: Gyáni 1992; Körner 2004; Umbrai 2008. A két világháború közötti hatósági szerepvállalás a Bárczy-időszakkal ellentétben messze elmaradt a nyugat-európai kommunális lakásépítések eredményeitől. A külföldi beruházásokról bővebben: Umbrai 2008: 209–221.

⁷ A témáról bővebben lásd: Umbrai 2008: 73–109.

(Kiserdő-, Jeruzsálem-, Lóversenytér-, Indusztria-telep stb.), a főváros által emelt szükséglakástelepeket, amelyek házai 1912 óta már csak kőből, előtte javarészt fából készültek. Tudunk állami barakktelepekről, amelyek elvileg a menekültek számára létesültek fából vagy kőből, valamint állami telepekről és bérházakról is, amelyekhez hasonlókat a főváros is nagy számban épített. Az 1930-as évek végétől azonban a szükséglakás elnevezéssel már csak a Mária Valéria típusú nyomortanyákká silányult állami barakklakásokat illették, a többi, ekkorra kizárólag kőből álló fővárosi szükséglakást a korábbi telepi kislakásokkal együtt átmeneti lakásokká nyilvánították, a kislakás fogalmán pedig egyedül a bérházi kis szobaszámú lakásokat értették.

Fontos annak a kérdésnek a tisztázása is, hogy kik is laktak valójában ezeket a lakásokat. Korabeli nézet szerint a magyar társadalom különböző rétegei egy szinttel alacsonyabb minőségű lakásban éltek, mint nyugat-európai társaik.⁸ A drámai lakáshiány és lakásdrágaság a lakosság széles köreit sújtotta. Noha a kor szakírói gyakran munkáslakásoknak⁹ minősítették a kislakásokat, azokban korántsem csak munkások laktak. Nem véletlen tehát, hogy a hatóságok nemcsak a kisebb, de azért fizetőképes egzisztenciák igényeinek megfelelő egészséges lakásokat alakítottak ki, hanem saját, lakáspénzzel rendelkező tisztviselőikről is méltóképpen akartak gondoskodni.

Érdekes annak a vizsgálata is, hogy miként változott meg a 20. század első felében a fővárosi tulajdonban lévő lakások kezelése. A szociális kérdéssel, illetve a lakásüggyel foglalkozó első önálló tanácsi ügyosztályt Bárczy István kezdeményezésére 1912-ben hozták lére XIV. Közjótékonsági és Szociális Ügyosztály néven. Ezt megelőzően a nyilvántartással foglalkozó IX. ügyosztály keretein belül történt a szegények és a jótékonyág ügyeinek általános intézése, a konkrét esetek pedig az egyes kerületi elöljáróságok hatáskörébe tartoztak.¹⁰ Később az említett feladatok intézése visszakerült a IX. ügyosztályhoz, amelyet egyébként 1925-ben Közjótékonsági és Szociálpolitikai Ügyosztálynak neveztek el.¹¹ Ennek az osztálynak a hatáskörébe került át 1931 októberétől a korábban a XI. Városgazdasági Ügyosztály felügyelete alá tartozó székesfővárosi bérházak, kislakásos telepek, kisajátított házak, valamint vámépületek ügyeinek intézése is.¹² Ugyanazeket a feladatokat később ismét visszautalták a Városgazdasági Ügyosztály körébe azzal az indoklással, hogy a lakbéreket így majd eredményesebben lehet behajtani.¹³ Ezzel együtt a IX. ügyosztály feladata továbbra is a szükségmunkák irányítása, a székesfővároshoz átkerült állami, illetve a saját szükséglakás telepeinek kezelése és kiutalása, valamint a kislakások létesítése maradt.

⁸ Neményi 1883: 19; Umbrai 2008: 27–28.

⁹ Ferenczi 1906.

¹⁰ Harrer 1968: 128; Csorna 1930: 128; Schuler 1935: 58.

¹¹ A polgármesteri IX. ügyosztály elnevezése (*Fővárosi Közlöny* 1940. 55. 1305).

¹² A fővárosi bérházak ügyeinek intézése (*Fővárosi Közlöny* 1931. 59. 1217).

¹³ A székesfővárosi bérházak kezelése (*Fővárosi Közlöny* 1937. 1. 6); Vita az Eucharisztikus Kongresszus szükséglakás építéséről (*Fővárosi Közlöny* 1937. 52. 1674).

Szintén polgármesteri rendelet szabályozta a Városgazdasági Ügyosztály által kezelt ingatlanok karbantartási munkálatait. Eszerint a kevésbé jelentős javítások elvégzéséért az említett XI. ügyosztály felelt, a nagyobb műszaki vizsgálatot igénylő, építési engedélyhez kötött munkálatok, illetve az egyéb szerkezeti, gépészeti munkák pedig a XIII. Magasépítési Ügyosztály felügyelete alá tartoztak. Az esetleges tatarozások alkalmával az eljárás a következőképpen zajlott: a bérlők jelezték karbantartási igényüket a házgondnoknál, aki a beadványt már véleményezve juttatta el a fővárosi Gazdasági Hivatalba, amely azután gondoskodott annak végrehajtásáról. A bérlő által önállóan is elvégeztethető kisebb munkálatok a XI. ügyosztály lakáshivatalához tartoztak, amely a panaszok szerint csak hosszú idő elteltével térítette meg a költségeket.¹⁴

Az 1930-as évek végén, a fővárosi szociálpolitika eredményesebb érvényesítése érdekében, felmerült a szociális kérdések egy ügyosztályban való egyesítésének terve, ugyanis addig, hogyha a rászorultnak például havi 25 pengő alatt utaltak ki lakást, akkor a IX., ha ennél magasabb összegért, akkor a XI. ügyosztály foglalkozott a kérdéssel. E törekvés terén az első lépést az olcsó bérű kislakások kezelésének a IX. Közjótékonsági és Szociálpolitikai Ügyosztály ügykörébe való átcsoportosítása jelentette. A későbbiekben a szükséglakók jogosultságának ellenőrzése is átkerült a kerületi elöljáróságoktól a IX. ügyosztályhoz.¹⁵ Az erre vonatkozó indítványt Dongó Orbán, fővárosi képviselő terjesztette a közgyűlés elé, ennek hatására 1939-ben intézkedés történt arról, hogy a továbbiakban a IX. ügyosztály kezeli a szükséglakásokat, a kislakástelepeket, valamint az egy-két szobás bérleményeket.¹⁶ 1940 decemberében pedig az egyre szélesebb feladatkört ellátó IX. ügyosztály elnevezését Társadalompolitikai Ügyosztályra változtatták.¹⁷

1941-ben újabb feladatkör megállapítására került sor a 11821/1939-I. sz. polgármesteri rendelet végrehajtásával. Ez alapján a székesfőváros tulajdonát képező bérházak kezelését a IX. ügyosztálytól ismét áthelyezték a XI. Városgazdasági, Idegenforgalmi és Közművelődési Ügyosztályhoz, így ez a részleg felelt az összes bérházért. Kivételt csak a még mindig a IX. alá tartozó átmeneti kislakásos telepek, alapítványi házak, szociálpolitikai rendeltetésű bérházak, illetve a kisajátított és gyámtartalék-alapi épületek képeztek. A 730/1941. B. M. és

¹⁴ A székesfővárosi bérházak karbantartása (*Fővárosi Közlöny* 1937. 30. 989–992); A polgármester havi jelentései a székesfőváros közigazgatásának 1937. évi állapotáról (*Fővárosi Közlöny* 1937. 40. 1369); A polgármesteri ügyosztályok ügyköreinek újabb megállapítása (*Fővárosi Közlöny* 1938. 34. 890); Vita a főváros lakáskérdéséről (*Fővárosi Közlöny* 1939. 67. II. mell. 20).

¹⁵ Vita a szociálpolitikáról és a lakáskérdésről (*Fővárosi Közlöny* 1939. 67. mell. 33); A székesfőváros olcsóbérű kislakások kezelésével kapcsolatos ügykörbeosztás rendezése (*Fővárosi Közlöny* 1939. 38. 894); A polgármester jelentése a székesfőváros közigazgatásának 1939. év első félévi állapotáról (*Fővárosi Közlöny* 1939. 12. mell. 10); Vita a szükséglakásokról (*Fővárosi Közlöny* 1939. 5. 50).

¹⁶ BFL IV. 1409.c 21448/1939-I. Dongó Orbán indítványa a főváros szociálpolitikájának egységes irányításáról. 1939. december 15-én ennek bevezetéséről a 11821/1939-I. sz. polgármesteri rendelet intézkedett is.

¹⁷ A Polgármesteri IX. ügyosztály új elnevezése (*Fővárosi Közlöny* 1940. 55. 1305).

75777/1941. M. E. rendelet 48. paragrafusa ugyanakkor polgármesteri hatáskörbe utalta a lakás céljára szolgáló, de nem lakott helyiségek igénybevételi jogát.

E feladatkör, illetve az azzal járó tájékoztatási és nyilvántartási kötelezettség szintén a IX. ügyosztály feladatainak számát szaporította.¹⁸ 1943-ban végül létrehozták a XVII. Lakásügyi Ügyosztályt, amely január 16-án meg is kezdte működését Szentmihályi József főjegyző vezetésével a Harmincad u. 33. alatt. Az újabb ügyosztály létrehozása egyrészt a fővárosi lakásügynek már a 20. század elejétől szorgalmazott¹⁹ együttes kezelést szolgálta, másrészt a 100/1943. M. E. rendelet miatt vált halaszthatatlanná. Ez utóbbi ugyanis a kötött lakásgazdálkodás keretén belül a polgármester hatáskörébe utalta többek között a lakás-igénybevételt, illetve a bérlőkijelölés feladatát is. A XVII. Lakásügyi Ügyosztály ügyköre így kiterjedt az említett lakásügyi rendelet végrehajtására, a kislakás-építési program irányítására, a kislakástelepek, az átmeneti telepek, a szükséglakás-telepek, illetve a kisajátított házak fenntartására és kezelésére, továbbá a lakáskiutalás intézésére, valamint a még működő szükséglakásos telepek felszámolására.²⁰

A KÖTÖTT LAKÁSGAZDÁLKODÁS

A kötött lakásgazdálkodás²¹ ismételt bevezetésére 1940-ben került sor, amikor az 550/1940. M. E. rendeletben a lakbéreket az 1939. szeptember 1-jén fizetett összeg szintjén rögzítették. Ezt követően a 2320/1940. M. E. rendelet kiadásával a felmondási tilalom is életbe lépett. A korlátozó intézkedések bevezetésére a rohamosan emelkedő lakberek megfékezése érdekében került sor. A rendelkezés értelmében nem lehetett megemlíni a régebben már bérbe adott lakások díját, így csak újonnan épített, illetve első ízben kiadott lakások esetén képezhetette közös megegyezés tárgyát a lakbér nagysága.²² 1941 második felében az 5777/1941. M. E. rendelet 48. paragrafusát és a 730/1942 B. M. rendeletet Budapestre is kiterjesztették, ezáltal szabályozva a lakás céljára szolgáló, nem lakott helyiségek igénybevételének módját.

A rendelkezés a polgármester hatáskörébe utalta az igénybe vehető lakások nyilvántartását, illetve birtokbavételét. Szendy Károly polgármester a IX. ügyosztályt bízta meg e feladat ellátásával. A rendelet értelmében, az igénylők által

¹⁸ A székesfővárosi bérházak lakásügyeinek a polgármesteri IX. ügyosztály ügykörébe utalása (*Fővárosi Közlöny* 1941. 16. 344); A lakás céljára szolgáló, de nem lakott helyiségek igénybevétele (*Fővárosi Közlöny* 1941. 43. 1044).

¹⁹ Umbrai 2008: 66–68, 92.

²⁰ A polgármester havi jelentései a székesfőváros közigazgatásának 1943. évi állapotáról (*Fővárosi Közlöny* 1943. 8. mell. 8); A polgármesteri ügyosztályok ügyköreinek újabb megállapítása (*Fővárosi Közlöny* 1943. 5. 110).

²¹ A kötött lakásgazdálkodást korábban 1917 és 1926 között alkalmazták teljes körűen, majd a lakberek fokozatos emelésével folyamatosan szüntették meg 1933-ig. Erről bővebben: Umbrai 2008: 148–153.

²² Székely 1946: 181; Török 1948: 367; H. D. 1941: 145.

bejelentett vagy a székesfőváros által fellelt, használaton kívüli lakások (vagyis nem nyaralók) tulajdonosait felszólították azok 30 napon belül történő bérbeadására. Ellenkező esetben, a helyszíni szemlét követően, a polgármester megbízottja jelölte ki a bérlőt. Miután ez a bérbeadás első alkalomnak minősült, a lakbér összegét még szabadon lehetett megállapítani, viszont annak mértéke nem haladhatta meg a környéken szokásos bérek nagyságát.²³ 1943. január 16-án életbe lépett a fővárosban a nem hivatalos katonai szolgálatot teljesítő személyek, illetve a közszolgálati alkalmazottak használaton kívüli lakásokba való elhelyezését biztosító, 6740/1941. M. E. rendelet, valamint a 100/1943. M. E. rendelet alapján a teljes kötött lakásgazdálkodás.

Ekkortól ismét felállították a lakásügyi hatóságot, amely az eddigi feladatokon túl, 1944 tavaszától a zsidó tulajdonban lévő lakások igénybevételére, illetve a zsidók összeköltöztetésére is felügyelt. Időközben rendelet született arról is, hogy a fővárosban nem lehet bérlő az, aki már rendelkezik valamilyen lakbérleti viszonnal Budapesten vagy a környéki településeken. A felmondási tilalomnak az albérlőkre való kiterjesztése érdekében a székesfőváros felterjesztést intézett a belügyminiszterhez. Eddig ugyanis a felmondási tilalom végrehajtása alól csak a lakásügyi miniszteri biztos meghatározott időtartamra vonatkozó felfüggesztő határozata mentesítette az albérlőket.²⁴

PADLÁSLAKÁSOK ÉPÍTÉSE ÉS A LAKÁSÁTALAKÍTÁSOK KORSZAKA

Budapesten a II. világháború alatt nemcsak különböző minőségű lakótelepeket létesített a főváros, hanem az új építkezéseknél jóval olcsóbban, a régi házai tetőterén is kialakított új lakásokat. A padlások beépítésére vonatkozó első felterjesztést a főváros még a harmincas évek végén intézte a kormányhoz, az akkor érvényben lévő építési szabályzat azonban nem adott lehetőséget ilyen jellegű építkezésekre. 1942 decemberében változott a helyzet: egy átirat érkezett a polgármesterhez a Fővárosi Közmunkák Tanácsától (FKT),²⁵ amelyben felhívták Budapest figyelmét az ilyen anyag- és munkaerő-takarékos építkezés lehetőségére.

A főváros örömmel fogadta a magánvállalkozókra is kiterjedő kedvezményt, viszont arra kérte az FKT-t, hogy a szabályozási útvonalon, vagyis az újonnan megnyitandó vagy kiszélesítendő útszakaszokon fekvő épületek átépítését ne engedélyezze.²⁶ Az egyeztetést követően 1943 júliusában a törvényhatósági bizottság közigyűlése elhatározta, hogy a légoltalmi rendelkezések következtében kiürített

²³ A polgármester jelentése a székesfőváros közigazgatásának 1941. második félévi állapotáról (*Fővárosi Közlöny* 1942. 9. mell. 12); A lakás céljára szolgáló, de nem lakott helyiségek igénybevétele (*Fővárosi Közlöny* 1941. 43. 1044).

²⁴ Török 1948: 367; A polgármester havi jelentései a székesfőváros közigazgatásának 1943. évi állapotáról (*Fővárosi Közlöny* 1943. 8. mell. 8; 17. mell. 7–8; 37. mell. 8).

²⁵ Az FKT ebben az időszakban már egyértelműen Budapest felettes szerve volt. Korábban azonban építésügyi esetekben rendszeresen hatásköri viták alakultak ki a két hatóság között (Déry 1995).

²⁶ BFL IV. 1409.c 333807/1942-III. A főváros levele az FKT-hoz a padlástér beépítések ügyében.

padlástereket – a rendkívüli lakásínség enyhítésére – kislakások céljára alakíttatja át.²⁷ Az 1943. október 15-ével kezdődő munkák első ciklusában, 4 millió pengő értékben 208 lakás létesítését kezdték meg,²⁸ majd további 347 lakás kialakítását tűzték ki célul. A főváros összességében 11 millió pengő²⁹ ráfordítással 110 épület padlásának átalakításával, illetve emeletráépítéssel 550 lakás létesítését tervezte, amely eredményeként 255 egyszobás, 277 kétszobás – ebből 87 fürdőszobával felszerelt –, valamint 10 háromszobás és 8 garzonlakás átadását határozta el. A belügyminiszter kedvezően fogadta a főváros tervezetét, sőt az illetékes kormány szerv nyelvenéves adómentesség megadását is kilátásba helyezte.³⁰

1944 szeptemberéig azonban mindössze 34 lakást adtak át a lakóknak, míg további 122-ből már csak a felszerelés hiányzott. Az átadás ezek esetében az anyagbeszerzés nehézségei miatt szenvedett késedelmet,³¹ illetve az is előfordult, hogy lopásoktól tartva, egészen a lakók kijelöléséig vártak a berendezések beszerelésével. A programhoz a fedezetet az a Községi Takarékpénztártól felvett 22 millió pengős kölcsön jelentette, amit még 1939-ben különítettek el a Központi Városháza kibővítésére, utóbbi beruházás viszont anyagihiány következtében elmaradt. Egy-egy lakás kialakítása összességében 16-18 ezer pengőbe került.

Az épületek átalakításakor – a lehetőségekhez képest – igyekeztek az eredeti tervezőkkel felvenni a kapcsolatot, és velük megterveztetni az újabb emeletet vagy a padlás átalakítását.³² Az építkezés megkezdése előtt mindig meg kellett vizsgálni az általaj teherbírását és az alapfalak vastagságát, valamint a földem terhelhetőségét. Az eredményről minden esetben tájékoztatni kellett az illetékes előljárást, illetve a III. ügyosztályt.³³ A tervezőknek azt is figyelembe kellett venniük, hogy a padláslakások kialakításával ne emelkedjen a lakók száma a rendelkezésre álló óvóhelyi férőhelyek mennyisége fölé. Abban az esetben, ha ez mégis megtörtént, gondoskodni kellett a légóltalmi helyiségek kibővítéséről is. A padláslakásoknak az előírtaktól eltérő kiviteléhez az illetékes hatóság az esetek

²⁷ BFL IV. 1409.c 13229/1944-I. Padláslakások kialakításának elrendelése 1943. július 30. 596628/1943-XVII.

²⁸ BFL IV. 1409.c 17712/1943-I. Padlásépítéshez építésvezetőség kirendelése 1943. december 30.

²⁹ A 11 millió pengőből több mint 10 milliót tett ki a munkák építészeti és 811 ezret a gépészeti része (BFL IV. 1409.c 13229/1944-I).

³⁰ Szentmiklósi József főjegyző előterjesztése a székesfőváros bérházaiban a padlástereteknek kislakásokká való kiépítése tárgyában, 666183/1943-XVII (*Fővárosi Közlöny* 1943. október 1. 932).

³¹ BFL IV. 1409.c 17170/1944-I. A székesfőváros kislakások bérházak padlásterének beépítésével kapcsolatban a gépészeti munkát végző tisztviselők jutalmazása.

³² Néhány helyszínen és tervező a teljesség igénye nélkül: Takách Béla: Szel u. 5., Fiumei u. 21–23.; Tóth Imre: Forgách u. 32.; Reichard Zoltán: Frangepán u. 6.; Károlyi Antal: Csáky u. 88–94.; Medgyaszay István: Gyáli u. 21–23.; Árvay József: Gyarmat u. 47–49.; Szendrői Jenő: Mester u. 5–7.; Lavotta Gyula: Üllői u. 124.; Vasvári László: Szövetség u. 29–31.; Paksy Gyula: Szel u. 7.; Hanák Pál: Szörényi u. 3.; Jánuszky Béla: Taksony u. 14.; Virágh Pál: Pongrácz u. 9. Beépítettek többek között a Miklós tér 2., a Kerepesi u. 118., a Megyeri u. 1., a Bécsi u. 88–92. számú ingatlanokat is. Részleges emeletráépítési vagy padláslakások kialakítására építési engedélyek: BFL IV. 1409.c III. ügyosztály iratai.

³³ BFL IV. 1409.c 325696/1943-III. Taksony u. 14. sz. kislakások bérház emeletráépítésének iratai, 7. sz. melléklet.

többségében hozzájárult. Az újonnan kialakított helyiségeket gyakran gipszkartonnal³⁴ választották el egymástól, amit nemcsak az olcsóság, hanem a könnyebb szerkezet is indokolt.

A padlásbeépítések nem minden esetben mentek könnyedén. Az 1938-ban létesített Forgách úti házak esetében az FKT először nem támogatta a padlástér beépítését légoltalmi szempontok és a városkép sérülése miatt. A kívánt változtatásoknak megfelelően kialakításra kerülő 32 lakás reményében végül az FKT, majd – a háborús Lakásépítő Bizottság javaslatára hivatkozva – a székesfőváros is hozzájárult az építkezéshez. Utóbbi viszont csak azzal a kikötéssel engedélyezte az építkezést, hogy gondoskodni fognak a légnyomás elleni merevítő szerkezet alkalmazásáról.³⁵ A főváros nyújtotta jó példát számos vállalkozó is követte, hiszen 1943-ban a hatóságok 405 padláslakás megépítésére adtak ki engedélyt.³⁶

A padláslakások építésének kora azonban nem tartott sokáig: 1944 tavaszán a főváros átiratban kérte az FKT-t az engedélyek kiadásának beszüntetésére. Indoklásuk szerint a vidékiek bevándorlása a szabályozások és a sorozatos bombatámadások következtében amúgy is lecsökkent, eközben pedig a lakosság száma is folyamatosan apadt a városból való elmenekülések miatt, nem beszélve arról, hogy a „zsídók életrviszonyainak újabban történő szabályozása is lakásüresedéshez vezetett”. Ráadásul anyagihiány miatt az építkezések is szüneteltek, hiszen nagy mennyiségű építőanyagot kellett elvonni a honvédelmi építkezésekre. Mindezek figyelembevételével a főváros arra kérte az FKT-t, hogy a padláslakások építésének engedélyezését biztosító 6403/1943. rendeletet helyezze hatályon kívül. A kérelem teljesítéséhez az FKT hozzájárult, az engedélyek további kiadását beszüntette.³⁷

A főváros a hatósági kislakások számát nemcsak a padlások átépítésével, hanem egyéb helyiségek lakásokká alakításával is növelte. Erre adott lehetőséget egyes kiadatlan telepi üzletek, illetve néhány mosókonyha átalakítása. Az 1920-as évek végén emelt Gyarmat utcai bérházakban például hat üzlethelyiséget építettek át kislakásokká,³⁸ az Üllői út 124/a. szám alatt pedig két üzlethelyiséget alakítottak át két darab kétszobás lakássá.³⁹ A harmincas években több átmeneti kislakásos telepen is megszüntettek pár mosókonyhát, és azokat egyhelyiséges bérleményekké építették át. A háború alatt, a lakók életkörülményeinek javítása érdekében, ezeket a mosókonyhából létesített lakásokat összenyitották a szomszédos kétszobások egyik helyiségével, így a korábbiak helyén most két darab szoba-konyhás lakást alakítottak ki. Ilyen átalakításokra került sor például

³⁴ Kerék 1944: 45; BFL IV. 1409.c 32827/1943-III. Pongrácz utcai házak földem számítása. BFL IV. 1409.c 324580/1943-III. Szél u. 5. sz. bérházra tervezett részleges favázás 4. emelet építése.

³⁵ BFL IV. 1409.c 328591/1943-III. Forgách u. 32. sz. telep padláslakásainak kialakítása.

³⁶ Kerék 1944: 45.

³⁷ BFL IV. 1409.c 326032/1944-III. A főváros átirata a padláslakások ügyében az FKT-hoz. 1944. május 27.

³⁸ BFL IV. 1409.c 247888/1938-III. Gyarmat u. 47–49. sz. 6 üzlethelyiségének kislakásokká való átalakításának engedélye, 1938. június 22.

³⁹ BFL IV. 1409.c 309103/1941-III. Üllői út 124. sz. alatti üzlethelyiségek lakásokká alakításának engedélye, 1941. április 4.

a Kőbányai út 42. alatt, ahol 28, a Százados út 15–49. alatt, ahol 6, illetve a Ciprus utcai átmeneti-telepen,⁴⁰ ahol 4 darab szoba-konyhás lakás létesült a korábbi egy- és kétszobás lakások helyén. Az új hajlékok bére megfelelt a telep hasonló minőségű lakásaiénak, az újonnan kialakított szobakonyhás lakások pedig, megtartva eredeti számozásukat, „a” és „b” jelet kaptak.⁴¹

A fővárosi telepek mellett az államiakban is történtek hasonló lakásátalakítások. A Pongrácz út 17. alatt például a J épület kocsiátjárója került olyan módon átépítésre, hogy a földszinten egy mosókonyhát és egy mángorló helyiséget, az emeleten pedig a szükséges mellékhelyiségekkel (kamrával, WC-vel, előszobával) ellátva egy szobakonyhás lakást létesítettek.⁴²

A SZÉKESFŐVÁROS KISLAKÁSOS TELEPEINEK LÉGVÉDELME

A háború alatt a székesfővárosnak gondoskodnia kellett a tulajdonában lévő épületekben lakók légvédelmének biztosításáról is. Emiatt fel kellett méretnie házainak óvóhelyekkel való ellátottságát, és ahol azok minősége, illetve száma nem érte el a követelményekben előírtakat, gondoskodnia kellett a hiányosságok pótlásáról. Erről már az 1939-es, honvédelemről szóló II. tc. is rendelkezett, majd a törvény utasításait a szükségóvóhelyek létesítése tárgyában a következő évben megerősítették, illetve kiegészítették. A vonatkozó rendelkezések alapján szükségóvóhelynek nevezték azokat a helyiségeket, amelyek az alagsorban, pincében, esetleg a földszinten helyezkednek el, és háborús támadás esetén az ingatlan lakóinak befogadására szolgálnak. Az előírások szerint a szükséges férőhelyek nagyságát úgy kellett kiszámolni, hogy minden lakóra minimum 0,6 m², illetve 2,5 m³ jusson, legalább 1,9 m-es belmagassággal kalkulálva. Abban az esetben, ha a légóhelyiség 70 embernél több személy befogadására szolgálna, legalább fél téglavastag fallal osztani kellett a területet. A szükségóvóhely helyes használatát, a levonulás vagy a vészkijárat irányát jól látható módon kellett feltüntetni a helyiségben.

A megfelelő védelem érdekében a hatóságok felmérték az óvóhelyek állapotát is. A menekülés lehetőségének biztosítása céljából a légóknak minden esetben kapcsolatban kellett lenniük a szomszédos épület pincéivel. Abban az esetben, ha ilyen vészátjáró eredetileg nem készült volna, gondoskodni kellett annak kialakításáról is.

Az ingatlan tulajdonosát, jelen esetben a székesfővárost, az óvóhelyek felszerelésére is kötelezte a törvény. Minden megkezdett száz személy után biztosítani

⁴⁰ BFL IV. 1409.c 135773/1941-IX. A kiserdei családok áttelepítése. A Ciprus utcai lakásokba különben az éppen felszámolás alatt álló Kiserdő-telepi lakókat költöztették.

⁴¹ BFL IV. 1409.c 158362/1941-IX. Bérelőírás módosítás a székesfőváros átmeneti telepein. Az új szoba-konyhás lakások bére a Kőbányai és a Százados úton havi 23 P, a Ciprus úti kétszintes pavilonokban pedig 19 P volt. Korábban a mosókonyhák átalakítása során létesített egyhelyiségű lakások díja egységesen 10 P-t tett ki.

⁴² BFL IV. 1409.c 316429/1940-III. A Pongrácz út 17. sz. Állami lakótelep „J” jelű épületén a baloldali kocsiátjáró átalakítási munkálatainak engedélyezése, 1940. október 3.

kellett egy csákányt, egy ásót, egy feszítőrudat, hetven emberre pedig legalább egy ideiglenesen elkerített, lefedhető és egyszerű ülőkével ellátott ürüléktartályt, a hozzá tartozó tőzeggel töltött ládával együtt. Szükséges volt még egy ivóvíz-tartály személyenként fél liter vízzel és külön pohárral, illetőleg száz emberre legalább egy mosdótál szappannal és egy tízliteres mosdóvíz-tartállyal. Az óvóhelyeken elegendő számú széket, legalább egy hordágyat és a fertőtlenítés érdekében klórmentet is biztosítani kellett.⁴³

A szükséges kiegészítő munkálatokat a Budapesti Szükségóvóhelyek Építésének Miniszteri Biztosa által megnevezett építőiparossal⁴⁴ kellett kiviteleztetni, aki a háztulajdonosnál, vagyis a fővárosnál a munkák elvégzése érdekében maga is jelentkezett. Az előírásoknak megfelelően a főváros meg is kezdte bérházai és lakótelepei felmérését, és számos helyen bővítésre is sor került.⁴⁵ 1942 őszén azonban vizsgálat indult a városházán, mivel kiderült, hogy a főváros az előírtaknál még mindig jóval kevesebb óvóhellyel rendelkezett.⁴⁶

Ennek hatására azon átmeneti telepek légóhelyiségekkel történő ellátására is sor került, ahol eredetileg nem létesítettek pincét. Ezekben a területeken úgynevezett kör- vagy téglaboltozatos árokóvóhelyeket építettek. Ez az olcsó építési forma egyébként a robbantásos tesztek alkalmával is meggyőzően bizonyított. Egy 1943-ból származó jelentésből arról is tudomást szerezhetünk, hogy alig két hónap alatt 4700 folyóméter ilyen ideiglenes légót emelt a főváros az átmeneti telepein. Így az ekkor ott lakó 38 004 fő számára összesen több mint 8000 fm árokóvóhely létesült, ennek kétharmada kőből, a fennmaradó hányad pedig fából készült. További 900 fm árokóvóhely építés alatt állt, és csak az Augusztá-telepen mutatkozott körülbelül 600 fm-es hiány, vagyis ezen a telepen 2200 személy légvédelme maradt megoldatlan.⁴⁷ Az Augusztá közelében egyébként 1944 folyamán légvédelmi célokra egy Botond típusú katonai barakkot is felállítottak, ahol a mentési anyagokat tárolták.⁴⁸

A légoltalmi helyek üzembe helyezését követően gondoskodni kellett azok működtetéséről is. Ennek érdekében minden telepen légoltalmi parancsnokokat jelöltek ki, akik maguk mellé választottak egy több főből álló rendfenntartó osztagot.⁴⁹ Utóbbira azért volt nagy szükség, mert az árokóvóhelyeket rendszeresen

⁴³ BFL IV. 1409.c 157088/1941-IX. A m. kir. honvédelmi miniszter 83801 eln. Igv-1940. számú rendelete a szükségóvóhelyek műszaki előírása tárgyában.

⁴⁴ Az 1234/1941 M. E. alapján.

⁴⁵ A Gyarmat utcában például még 40 fő légvédelmi elhelyezésének biztosítását rendelte el a III. ügyosztály, a Bécsi út 88–92. esetében pedig még 43 fő számára kérték ugyanezt. A Tímár utcai épületeknél tartott vizsgálat viszont azt derítette ki, hogy ott akár még több lakó elhelyezése is megoldható lenne. A Csáky utcában pedig a szükséges további légóférőhelyek biztosítása érdekében a szuterénben elhelyezett két lakóhelyiséget óvóhellyé alakították át. BFL IV. 1409.c 72523/1940-III.; 157088/1941-IX.; 321786/1941-III.; 160371/1942-IX.

⁴⁶ BFL IV. 1409.c 14772/1942-I. Vizsgálat az óvóhelyek építésének elmaradása tárgyában.

⁴⁷ BFL IV. 1409.c 33111/1943-IX. Árokóvóhelyek telepítése a fővárosban.

⁴⁸ BFL IV. 1409.c 316218/1944-III. A Magyar Királyi Honvéd Várospancsnokság utólagos engedélye egy Botond rendszerű barakk felállítására a Tomcsányi úton.

⁴⁹ BFL IV. 1409.c 90393/1944-VII. A Bihar u. 12. sz. szükséglakásos telep légvédelme.

rongálták, illetve fosztogatták a környék lakói. A problémára a XVII. ügyosztály nem látott más megoldást, mint hogy élt a honvédelmi minisztériumtól származó rendelet adta lehetőséggel, és a szükséglakások árokóvóhelyeit a II. légoltalmi csoportba sorolva légoltalmi őrség felállítását kezdeményezte.⁵⁰

Az óvóhelyi gondnoknak vagy a helyettesének állandóan a légó közelében kellett tartózkodnia, hogy riadó vagy zavarórepülés esetén a légópincéket azonnal meg tudja nyitni. Az időszakosan nyilvánosnak minősített óvóhelyek esetében a megjelölt időszakban (6–18 óra között) az utcai járókelők számára is biztosítani kellett a légvédelmi elhelyezést. A gondnok a támadás alatt sem hagyhatta el az óvóhelyet, hiszen az ő feladatát képezte a rend és a nyugalom fenntartása. A támadások szünetében pedig gondoskodnia kellett a felszerelési tárgyak karbantartásáról és a tisztaság fenntartásáról is.⁵¹

A HÁBORÚS PUSZTÍTÁS A FŐVÁROSI KISLAKÁSOKBAN

A háború nem kímélte a székesfővárosi kislakásokat sem. Jelentősebb kárt szenvedett például a Hamzsabégyi utcai városi telep C épülete, amelynek egy része összeomlott, de a többi házban is előfordultak kiégett lakások.⁵² A Százados úti telep lakói még 1945-ben azzal a kéréssel fordultak a polgármesterhez, hogy a város nyújtson segítséget az épületek rendbehozatalához. A házak 85%-a ugyanis megrongálódott az ostrom során, s a villanyvezetékét így is már a saját költségükre állították helyre a lakók.⁵³

1944. szeptember 17-én a Gyáli utcai nyolcházás telep 6-os számú házát érte bombatalálat, amely során az épület olyan súlyosan megsérült, hogy a tető mellett a 3. és a 2. emelet is leszakadt, nyolc kétszobás lakást téve így lakhatatlanná.⁵⁴ A legnagyobb kár talán a szomszédban található földszintes telepet érte, így 1945 szeptemberében annak bezárását, majd a bontását is elrendelték. A kislakótelepen lakó huszonkét családot a közeli Aszódi úti telepre költöztették át, ahol szintén helyreállításra szorult néhány épület.⁵⁵ A hasonlóképpen bombatalálatot szenvedett Kén u. 3. alatt álló háromházas telep épületei közül összesen kettőt

⁵⁰ BFL IV. 1409.c 31968/1943-II. Panasz az árokóvóhelyek rongálásáról.

⁵¹ BFL IV. 1409.c 340055/1944-III. Pillangó menhely óvóhelyének időszakosan nyilvánossá minősítése.

⁵² BFL IV. 1409.c 324602/1947-III. Hamzsabégyi úti városi házak helyreállításának engedélye.

⁵³ BFL IV. 1409.c 162669/1945-IX. Kérelem a Százados útról. A levél különben arra is utal, hogy a telepet 1911-ben kb. 10 év élettartamra tervezték, így az akkor közel 35 éves telep már a háborútól függetlenül is elég rossz állapotban volt. (Az említett telepet egyébként a nyolcvanas évek végén fogják majd felszámolni, a mellette lévő hasonló korú és állapotú Ciprus utcait pedig 1995-ben.)

⁵⁴ BFL IV. 1409.c 245078/1945-XIII. Gyáli úti bombakárosultak ideiglenes tető iránti kérelme.

⁵⁵ BFL IV. 1409.c 162425/1945-IX. Füleki úti telep bontása következtében az adóteher törlése iránti kérelem.

tudtak megmenteni a lakók számára,⁵⁶ a külső Jászberényi úti szükséglakásos bérház harminc lakását pedig csak 1947 őszére sikerült helyreállítani.⁵⁷

Amikor a háború elérte Budapestet, sokan elhagyták lakásukat, illetve ismerőseikre bízta azt. A harcok következtében sok lakás meg is semmisült. Ezeket vagy a háború után visszatérő eredeti lakóik újjították fel esetleg hatósági segítséggel, vagy mások jelentkeztek, hogy a kibombázott lakás önerős felújítását követően elfoglalhassák azokat. Anyagi forrás hiányában az elhagyott vagy kibombázott lakások viszonylagos bősége ellenére sem jutott mindenki független lakáshoz a fővárosban, ami további cselekvésre ösztönözte az élelmesebb lakókat. Ekkor született meg Budapest-szerte a társbérlet önkéntes formája, amikor a sérült házakban élők – a felújítás munkálatai idejére – befogadták lakásukba kibombázott szomszédaikat, s így egyben elkerülték a várható erőszakos betelepítést is.⁵⁸ Dr. Dérer Lajos, állami vasgyári ügyészégi titkár például, aki eredetileg a Simor u. 9. alatt álló fővárosi kislakásos bérház egyik kibombázott lakásában élt, azzal a kéréssel kereste meg a fővárost, hogy engedélyezze számára a társbérletet az ugyancsak e házban lakó Horony-Pálfi Aurél fővárosi képviselőnél, amely kérelmét természetesen az érintett főbérelő is aláírta.⁵⁹

Hasonló igényt jelentett be Eckerstein Józsefné is, aki az Üllői út 124/a. 24. számú lakása külön bejáratú utcai szobájából és korábbi fürdőszobájából átalakított helyiség társbérelőjének jelentkezve, a lakásrész számára történő ideiglenes kiutalását kérte, amit a házmester is pártfogolt. Engel József, a kérelmező fivére már tíz éve bérelte az épület 21. számú lakását, eredetileg itt lakott a levélíró is a lányával együtt egészen 1944 júniusáig, amikor a nyilasok elhurcolták. Az ilyen körülmények között megürült 21. számú lakást ezután egy háromgyerekes bombakárosultnak utalták ki. Később azonban ezt is találat érte. A fogságból hazatérő Eckers-teinné könyörületből a 46. számú lakásban kapott ideiglenes albérleti elhelyezést, s most a 24. lakásba a már ott lakó két bombakárosult család mellé szeretett volna beköltözni társbérelőnek. A 24. számú lakásért időközben jelentkezett az eredeti bérelője is. Az ostromot szőlőbirtokán átvészelő főbérelő, mielőtt elhagyta a fővárost, egy barátjára bízta a lakását, aki időközben kiköltözött onnan. Az üresen maradt helyiségeket a kibombázott lakások lakóinak utalta ki a hatóság. Az 1945 szeptemberében megtartott helyszíni szemle után végül a következő határozatot hozta

⁵⁶ BFL IV. 1409.c 246009/1944-XIII. A bombasérült Kén u-i telep helyreállítása 1944.

⁵⁷ BFL IV. 1409.c 247084/1947-XIII. A külső Jászberényi úti szükséglakásos bérház helyreállítása.

⁵⁸ Ilyen erőszakos beköltöztetésre egyébként nem találtunk példát a levéltárban, de a Tanácsköztársaság hónapjait megelőző budapestiekbe élesen beleivódhatott az akkori tapasztalat, amit friss élményként az elhagyott lakások hatósági betelepítése is alátámasztott. Ez utóbbiakhoz hasonló beköltöztetésekre egyébként már az I. világháborút követően is sor került, amikor a Lakáshivatal azoknak adta ki a lakásokat, akik az üresen álló bérleményről hírt adtak, nem véve figyelembe a bérlakás tulajdonosainak érdekeit. Az önkéntes társbérletek létrejöttének az egymás iránti együttérzésen túl tehát ilyen magyarázata is lehet.

⁵⁹ BFL IV. 1409.c 159231/1946-IX. Társbérleti kérelem a Simor u. 9. sz. alól.

a IX. ügyosztály illetékes munkatársa. Az igényelt háromszobás lakást felosztották a három károsult között, az eredeti bérlő kérelmét pedig egyelőre elutasították.⁶⁰

A háború következtében tehát a lakásbérleti rendszert felügyelő hatóságnak számos feladattal kellett megbirkóznia. A főváros a lehetőségekhez képest igyekezett az eredeti bérlők⁶¹ érdekeit figyelembe venni, és csak az olyan, a fenthez hasonló esetekben tekintett el ettől, ha azt a többi károsult szociális helyzete indokolta. A bombakárosultak megpróbálták helyreállítani eredeti lakásukat, vagy választottak egy másik alkalmasnak tűnőt. Utóbbi esetre is akad bőven példa a levéltár iratai között, például egy későbbi Pongrácz úti lakos ajánlkozott az egyik sérült lakás felújítására, természetesen a bérleti jog fejében.⁶²

* * *

A főváros II. világháborús lakáspolitikájának értékelésekor két részre kell bontanunk az időszakot. Az első korszakban, ami körülbelül 1943 végéig tartott, a korábbiakban elkezdett építkezések megvalósítása, illetve a már meglévő telepek karbantartása, továbbfejlesztése zajlott.⁶³ Ebből a szempontból szerves folytatását láthatjuk az 1930-as évek lakáspolitikájának, és az esetleges eltérések is csak abból adódtak, hogy a megszorítások mind több és több anyagelvonást eredményeztek. Emellett a főváros megkezdte a háborús viszonyokra való felkészülést is, hiszen az érvényben lévő rendeletek értelmében óvóhelyeket épített. Arra a felvetésre, hogy a főváros minden mozgatható erőt bevetett-e a lakásépítések maximálására, nehéz lenne válaszolni. A kérdés sokkal inkább a korábbi évtizedekkel kapcsolatban tehető fel, amikor több európai városban – a helyi adó- és hitelpolitikának köszönhetően – a budapestinél jóval jelentősebb építkezések zajlottak. Az 1940-es évekre azonban a háború következtében külföldön is visszaestek a beruházások, így ekkor már fővárosunk sem maradt el az ottani eredmények mögött.

Budapest világháborús lakáspolitikájának a második időszakát már egy merőben új korszakként értékelhetjük. Erre az időszakra megszűntek a jelentősebb számú (magán és hatósági) lakásépítkezések, leálltak az alig megkezdett padlásbeépítések is, sőt a szükségtelepek felszámolására indított, az átmeneti telepeken zajló munkálatok is rendre szüneteltek anyagihiány miatt. Így a főváros nem tehetett mást, mint adminisztratív úton rendezte a felmerülő lakásproblémákat. Tovább szigorított a kötött lakásgazdálkodás keretein, ami sajnos egybe is esengett a politikailag elvárt intézkedésekkel. Majd a háború budapesti megjelenésével a hatóság szükségszerűen részt vállalt a kármentesítésben, tovább

⁶⁰ BFL IV. 1409.c 161019/1945-IX. Társbérleti kérelem az Üllői u. 124/a számú házból.

⁶¹ A gettóból hazatért Mere Fáni Százados úti lakónak is rögtön biztosítottak az időközben már kiadott lakása helyett egy másik bérleményt. BFL IV. 1409.c 159224/1945-IX. Kérelem a Százados úti elhelyezésre.

⁶² BFL IV. 1409.c 161084/1946-IX. Lakáskérelem.

⁶³ A témáról bővebben lásd: Umbrai 2008: 288–328.

felügyelte a lakáskiutalásokat, ám anyagi eszközök hiányában ennél többet nem tett, és tulajdonképpen nem is tehetett. Tegyük hozzá, hogy a háború következtében rengetegen hagyták el a várost, ami valamelyest csökkentette is a korábban több tízezer lakásnyira becsült, de igazán soha fel nem mért, folyamatosan marakánsan megmutatkozó lakáshiányt. A háborús évek egyébként sem voltak alkalmasak a közeli és távolabbi jövő lakásigényének előrejelzésére, sőt még a negyvenes évek elején, az építkezések eredményeként a laksűrűségben és az üres lakások számának alakulásában egyaránt beálló apróbb javulások sem sokat könnyítettek az évtizedek óta fennálló nyomasztó lakáshiányon. Így a városházán tovább folytak a jövőre vonatkozó lakásépítési programok előkészítései, ennél több azonban e téren sem történhetett.

Budapest két világháború közötti hatósági lakásépítkezéseinek érdemi korszaka tehát 1943-mal, az építkezések megszakadásával befejeződött, így – az eddig elkészült lakások figyelembevételével – zárjuk néhány adattal a főváros II. világháború alatti lakáshelyzetével foglalkozó tanulmányunkat. 1938-ban a fővárosban körülbelül 274 ezer lakást tartottak számon, ezek közül – a Wekerle-telep hajlékait is hozzászámolva – hozzávetőleg 18 ezer volt közületi tulajdonban. A II. világháborút követően ez a szám, a háború okozta veszteségekkel, a folyamatosan felszámolás alatt lévő szükségtelepek lakásaival, valamint a magdolnavárosi építkezés befejezésével együtt elérte a 24 ezret. Ezzel a főváros lakásproblémája még korántsem vált megoldottá, amivel az évi 7-8 ezer lakás építését tervező szakemberek is tisztában voltak. A szakértők a fentiek szerint már 1943-ban kijelölték a főváros világháború utáni kislakás-építési programjaira megfelelő területeket, amelyeken összesen 35 919⁶⁴ szociális lakás megépítését tartották megvalósíthatónak. Bár nem az eredeti tervek alapján, de az 1950–1960-as évektől kezdődően meg is indult a főváros „új típusú munkáslakásokkal” való nagyarányú beépítése. Ez a lakótelep-építési program azonban a korábbiakhoz képest már teljesen más viszonyok között valósult meg, s bár évtizedekre megoldotta a fővárosiak lakásproblémáját, mára újabb nehézségeket okoz.⁶⁵

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1409.b Budapest Székesfőváros Polgármesterének Iratai. Polgármesteri Ügyosztályok Központi Irattára.

Fővárosi Közlöny, 1931, 1937–1943.

⁶⁴ A háború után megindítandó lakásépítés céljára igénybe vehető székesfővárosi telkek (*Fővárosi Közlöny* 1943. 13. II. mell.).

⁶⁵ A témáról bővebben lásd: Körner – Nagy 2006.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve* III. kötet, Budapest, 1901.
- Csorna Kálmán 1930: *A szegénygondozás Budapesten*. Budapest.
- Déry Attila 1995: A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1870–1948. Egy független városrendező hatóság. *Budapesti Negyed* 3. 77–96.
- Gyáni Gábor 1992: *Bérbiztosítás és nyomortelep*. Budapest.
- Ferenczi Imre 1906: *A munkáslakáskérdés, különös tekintettel Budapestre*. Budapest.
- H. D. 1941: Budapesti lakbérek. *Statisztikai Értesítő*. III. kötet, 144–145.
- Harrer Ferenc 1968: *Egy magyar polgár élete*. I. kötet, Budapest.
- Kerék Mihály 1944: Lakásügy és lakáspolitikai. In: *M. Kir. József Nádor Közgazdasági Egyetem szociális tanfolyama*. Budapest, 15–48.
- Körmöczy Katalin 1980: A főváros lakáshelyzete és a Wekerle állami munkáslakótelep 1908–1945. *Folia Historica* 8. 139–197.
- Körner Zsuzsa 2004: *A telepszerű lakásépítés története Magyarországon 1850–1945*. Budapest.
- Körner Zsuzsa – Nagy Márta 2006: *Az európai és a magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig*. Budapest.
- László Gyula 1926: *Wekerle állami munkástelep monográfiája*. Budapest.
- Neményi Ambrus 1883: *Jelentés a budapesti lakásügy tárgyában*. Budapest.
- Schuler Dezső 1935: *A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban*. Budapest.
- Székely Miklós 1946: A lakásügy állása Budapest székesfővárosban. *Városi Szemle* 32. 169–181.
- Török István 1948: A lakáshelyzet alakulása Budapesten. *Városi Szemle* 34. 357–369.
- Umbrai Laura 2008: *A szociális kislakásépítés története Budapesten 1870–1948*. Budapest.